

Arapça'da İki veya Daha Fazla Yüklemin Bir Ögeyi Sahiplenme Mücadelesi: Tenâzu'

Abdurrahman ÖZDEMİR*

ABSTRACT

THE CONTESTATION OF TWO OR MORE VERBS FOR GETTING POSSESSION OF ONE ELEMENT IN ARABIC: AL-TANÂZU'

In this paper firstly we express why we need to write about al-Tanâzu' which occurs extensively in early references in Arabic Syntax. Secondly we give knowledge about historical background of this concept. Thirdly we present datas on what it is. After that we examine the conditions of its realization. Then we dispute if first verb or second verb is preferred in getting possession of the communal element (al-mutanâza' fih) itself. Further, we add to our study, the matters like as the possible cases of this communal element in sentence and as how this contestation materializes in the verb with constant elements.

KEYWORDS: *al-Tanâzu', al-Mutanâza' fih, Verb, Element, Arabic Syntax*

I. GİRİŞ

Arapçada, tıpkı Türkçede olduğu gibi, cümlenin iki temel ögesi vardır. Türkçe'mizde özne ve yüklem terimleriyle karşıladığımız bu iki ögenin Arapça'daki terminolojik karşılıkları onlardan hangisinin önce zikredildiğine bağlıdır. Şayet özne önce zikredilmişse buna isim cümlesi; öznesine mübteda, yüklemine ise haber adı verilir. Sözdizim sırası bunun tam tersi bir keyfiyet arz ettiğinde, yani önce yüklem sonra özne gelmesi durumunda ise fiil cümlesi adını alır ve öznesine fail, yüklemine ise fiil adı verilir. Yüklemin zarf veya cârr mecrur, öznenin ise nekra veya yükleme ait bir zamiri haiz olması; ya da yüklem soru ismi olması halinde meydana gelen kural dışı durumu paranteze alırsak bu daima geçerli bir kaidedir.

Arapça fiil cümlesinde Türkçe'mizdeki yüklem karşılığı olan fiil, sadece temel öge değil, aynı zamanda etkin öğedir de. Arap dilinde bu etkin öge,

* *Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi*

temellerini Halil b. Ahmed'in attığı önemli bir dil nazariyesi olup¹ Arap sözdizimi biliminin (nahiv) esasını teşkil etmektedir. Nahiv kitaplarında “âmil” olarak ifadesini bulan bu terim, diğer bütün öğeleri-sonlarındaki hareke veya harf değişmesi bağlamında-etkiler konumdadır. Âmil yani etkin ögenin etkilediği öge veya öğelere ise ma'mûl adı verilir. Edilgen öge veya öğelerden (ma'mûl) önce sadece bir âmilin gelmesi durumunda normal seyrinde giden sözdizimi akışı, iki veya daha fazla âmilin bunları paylaşamaması durumunda ise sorunlar yaşamaktadır.

Hicretin ilk asrından başlayıp, sonraki yüzyıllarda giderek ivme kazanan ve bu süreç içerisinde çok büyük dilciler yetiştirerek bugüne ulaşan Arap nahvinin ilk eserlerinde teferruatlıca ele alınmış ve fakat sonraki dönemlerde aynı ölçüde ilgi görmemiş bu problemi günümüzün diliyle okuyucuya aktaralım istedik. Elinizdeki bu çalışma bu anlamda bir tespit çalışması olmakla birlikte, gerek bu mesele için kullanılan “tenâzu” teriminin tarihçesine ışık tutması ve gerekse farklı dil ekollerinin meseleye yaklaşımlarının karşılaştırılması ve bunlar arasında tercihte bulunulması bağlamında benzer çalışmalardan ayrılmaktadır.

II. Terimin Tarihçesi Üzerine

“Tenâzu” Arapça تَنَزُّو kökünden türemiş bir sözcük olup, “paylaşamadığı için bir şeyi uçlarından çekiştirme” anlamına gelen “tecâzûb” ile “bir konuda anlayamayıp, birbirleriyle çekişme” anlamına gelen “tehâsum” kelimesinin eş anlamlısıdır.² Bu kelimenin bir nahiv terimi olarak literatüre girmesi, çok sonralarıdır. Ulaştığımız kaynaklar muvacehesinde tespitimiz, onun hicretin yedinci yüzyılı içerisinde vaz' edilmiş olduğu yönündedir.

Ancak bu durum, yani “tenazu” kavramının bir nahiv terimi olarak vaz'ının gecikmesi, bu terimin kapsamına giren konu ve problemlerin, nahivcilerin yabancıları oldukları ve fark edip üzerinde imal-i fikir etmedikleri konular olduğu anlamına gelmemelidir. Zira Arap sözdizim bilimi olan nahvin günümüze ulaşan en eski eserlerinden biri kabul edilen Sibeveyh'in el-Kitab'ında bile konu ele alınmış, sayfalarca enine boyuna tartışılmıştır.³ Onun dışında kalan Kisâf, Ferrâ, Müberrid⁴ gibi dilcilerin tamamı da bir nahiv problemi

1 Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-meârif, Kahire 1968, s. 38.

2 Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, I-VIII, Tahk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Müessesetu'l-A'lemî, Beyrut 1988, I, 359; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, I-XV Dâru Sâdir, Beyrut 1990, VIII, 352; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Suhâh*, I-VI, Dâru'l-İlm, Tahk. Ahmed Abdulgafur Atâr, IV. Baskı, Beyrut 1990, III, 1289; el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhîr*, Tahk. Mektebetu Tahkiki't-Turâs, Muessesetu'r-risâle, III. Baskı, Beyrut 1993, s. 990; Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, XI, 476; el-Ma'lûf, Luis, *el-Muncid*, Dâru'l-Maşrik, Beyrut 1986, s.801; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., 14. Baskı, Ankara 1997, s. 1077; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., bty., s. 875.

3 bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, I-V, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1988, I, 73 vd

olarak meselenin farkında olup, hakkında kendilerine özgü bir takım kanaatlere sahiptirler. Hatta aralarındaki bir çok nahiv ihtilafıyla temayüz eden Basra ve Kûfe Mekteplerinin en önemli münakaşa mevzularındandır desek abartmış olmayız. Dolayısıyla terimin vaz'ından sonraki çalışmalarda konunun ele alınışı daha teknik ve didaktik olmakla birlikte, ilk nahivcilerin eserlerinde ele alınışından fazlaca geniş ve kapsamlı değildir.

Konu başlıklarını, bir veya birkaç kelimelik terimlerden ziyade, meselenin tanımından oluşturma usulünü benimsemiş olan Sibeveyh aynı tutumu bu konuda da sürdürmüştü ve mezkur nahiv problemi için açtığı baba

“...منهما يفعل بفاعله مثل الذي يفعل به وما كان نحو ذلك

باب الفاعلين والمفعولين اللذين كل واحد...”

(Bir isim, iki fiilden birinin faili diğerinin mef'ûlü konumunda olursa, her fiil kendine düşeni yapar)⁵ biçiminde uzun bir başlık atmıştır.⁶ Tıpkı Sibeveyh'te olduğu gibi Müberrid ve Zeccâcî'de de tenâzu' terimini görmek mümkün değildir. Zeccâcî aşağı yukarı Sibeveyh'le aynı başlığı kullanmış, tek fark olarak *يُفَعِّلُ* den sonrasını “...*يَفْعَلُ* كل واحد بصاحبه مثل ما يفعل به الآخر...”⁷ (amillerden her biri mamule diğeri gibi etki eder) biçiminde daha anlaşılır bir söz dizimiyle ifade etmiştir. Müberrid de böyle bir terim vaz'etmek yerine konuyu tanımlı andıran başlıklar halinde takdim etmeyi yeğlemiştir. Bunlardan biri “عود الضمير على متأخر لفظا ورتبة”⁸ (zaminin lafız ve rütbe yönünden ikincisine dönmesi), diğeri ise

“...الفاعلان اللذان يعطف أحدهما على الآخر إعمال الأول والثاني وهما”⁹

(Birbirine atfedilmiş iki fiilin de amil kılınması) tabiridir.

Sonraki yüzyıllarda ilk defa Müberrid tarafından kullanılan “i'mâl” terimi kendine kullanım alanı bulmuş, ancak fazla yaygınlık kazanamamıştır. Hicrî 6. asrın önemli bilginlerinden Zemahşerî bu meseleyi fail babının içinde “*izm-âru'l-fi'l*” başlığını koyduğu bir fasılda ele alır. Hicrî 6. yüzyılın sonlarıyla 7. yüzyılın başları arasında yaşamış ve adı geçen esere “Tahmîr” adında bir şerh yazmış olan Harezmi dahi tenâzu' kavramını kullanmamıştır.¹⁰ Onun çağda-

4 Asıl adı Muhammed b. Yezîd el-Ezdî olup, zekası ve illetleri kavramadaki üstünlüğü nedeniyle kendisine hocası Mâzîni tarafından Müberrid lakabı verilmiştir. Ancak rakip ekolün mensubu Kûfeliler, lakabın telaffuzunu kasten tahrif ederek Müberred biçiminde anmışlardır (Dayf, a.g.e., s.123). Biz galat-ı meşhur nevinden yaygınlık kazanmış olan ikincisini değil, birinci zikredilen “Müberrid” lakabını tercih ettik.

5 Mehmet Çakır, *Sibeveyh Öğretim Yöntemi ve Koyduğu Bazı Nahiv Kuralları*; İzmir 1994, s.31

6 Sibeveyh, a.g.e., I, 73

7 İbn Usfûr, Ebu'l-Hasen Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali, *Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 79.

8 Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberrid, *Kitabu'l-Muktedab*, I-IV, Tahk. Muhammed Abdulhâlık Udayme, *Vežâratu'l-Evkâf*, 5. Baskı, Kahire 1994, II, 145.

9 Müberrid, a.g.e., IV, 72.

10 Zemahşerî, *el-Mufassal fî san'ati'l-i'râb* (et-Tahmîr ile birlikte), I-IV, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I. Baskı, Beyrut 1990, I, 236; el-Harizmi, *et-Tahmîr* (el-Mufassal ile birlikte), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I. Baskı, Beyrut 1990, I, 236.

şı olan İbn Hâcib'in, açıkça böyle bir başlık koymasa bile, iki yüklem bir öğeyi kendine isteme hadisesini metaforik bir yaklaşımla "çekişme ve mücadele etme" eylemine benzeterek kullandığı "إن تنازع" ¹¹ (şayet iki amil çatırırsa) biçimindeki ifade, ilgili terim için bir milat teşkil etmiş; öğrencisi İbn Malik ¹² didaktik nazmın en başta gelen örneklerinden sayılan "Elfiyye" adlı eserinde aynı fiili kullanmasının yanı sıra, konuyla ilgili sekiz beyitin üzerine "bâbu't-tenâzu" başlığını koymuştur. ¹³

Sonrasında yazılan "Elfiyye" şerhlerinde de bu isim bir bab başlığı olarak açıkça zikredilmiş ve bu noktadan başlayarak nahiv terminolojisindeki yerini almıştır.

Arap nahvinin en çetrefilli ve üzerinde en çok tartışma cereyan eden konusu diyebileceğimiz "tenâzu" daha sonraki nahiv eserlerinde, hemen hemen aynı tarzda; konuyla ilgili geçmişte yaşanan tartışmaların ve ortaya atılan görüşlerin bir takdimi hüviyetinde işlenmiştir. Bu mesele ile ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla Arap Ülkelerinde "Tenâzu" ve İştigâl" başlığı altında bir tez çalışması yapılmış olup, bir ders notundan öğrendiğimiz bu bilgiyi tevsik etme imkanı bulamadık. Amacımız ülkemiz ölçeğinde bugüne kadar bir tez veya makale konusu olmamış bu çalışmayı bilim dünyasının görüş ve eleştirilerine sunmaktır. Böyle bir çalışma son zamanlarda sadece dil öğretimi amacıyla yönelik hazırlanmış kitaplara hasredilen sözdizimi bilimi olan nahvin, bir zamanlar bilimin konusu ve tartışma alanlarından biri olduğunu hatırlatacaktır.

III. Tenazu'un Mahiyeti

Tenâzu'un kelime anlamı itibarıyla "çekişme, mücadele etme" anlamına geldiğini yukarıda ifade etmiş, onun bu haliyle "bir şeyi paylaşmama, birer ucundan çekiştirme" manasını yansıtan 'tecâzüb' ve "anlaşmazlık, uyuşmazlık, niza" anlamına gelen 'tehâsum' ile eş anlamlı olduğunu vurgulamıştık. Arap sözdizimi bilginleri (Nahivciler) tenâzua özde birleşen muhtelif tanımlar getirmişlerdir: Sıbeveyh'in bab başlığını tanımdan teşkil ettiğini ayrıca bir tanım yapmadığını ifade etmiştik. Henüz kavramların yerli yerine oturmadığı ve dilin soyut kavramları ifade edebilecek olgunluğa erişmediği o dönem için getirdiği tanım lafzî ve manevî te'kidle maluldür. "eylemi gerçekleştirenle üzerinde eylem gerçekleşenden her birinin diğerine onun kendisine yaptığı hareketin aynını yapması" biçiminde nispeten Türkçeleştirebildiğimiz bu tanım ayrıca konunun sadece bir boyutunu içerdği için bir tanımda olması gereken

11 İbn Hâcib, *Metnu Kâfiye*, Fazilet Neşr., bty. s. 13.

12 Şevki Dayf, a.g.e., s. 309.

13 تنازعا والتزم ما التزم ما "وأصل المهمل في ضمير ما" (müştereken mamul olarak talep ettikleri öğeye doğrudan amil kılınmayanı (mühmel) mamulün zamirine amil kıl ve yapılması gerekeni yap). bkz. İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Muhammed Cemâluddîn, *el-Elfiyye* (İbn Akil Şerhiyle birlikte), I-II, bty., ss. 545-556; a.g.e. (Eşmûni Şerhiyle birlikte), I-IV, Beyrut 1997, 142-158.

efradını cami, ağyarını mani olma vasfından da uzaktır.¹⁴ Müberrid de bab başlığı olarak koyduğu “Zamirin kendinden sonraya dönmesi”¹⁵ ve “Birbirine atfedilmiş birinci ve ikinci fiillerin beraberce âmîl kılınması”¹⁶ biçimindeki tanımlarında konunun sadece bir boyutuyla ilgilidir. Sonraları tenâzu’ için yapılan “iki âmîlin tek bir ma’mûle yönelmesi”¹⁷, “bir ism-i zahire, iki mutasarrıf âmîlin teveccüh edip çekişmeleridir.”¹⁸ Biçimindeki özet tanımların yanı sıra, “Açıkça telaffuz edilmiş iki mutasarrıf fiil veya işlevce ona benzeyen iki isim veya bir fiil ile bir isim fiil içeren ve sayılan bu âmîl çiftlerinin her ikisi tarafından da istenen bir ma’mûlü bünyesinde barındıran uslûp”¹⁹ biçiminde konunun tüm yönlerini içeren detaylı tanımlar da mevcuttur. Bütün bunlardan harmanlayarak “Arapça fiil cümlesinde iki veya daha fazla yüklem kendilerinden sonra gelmiş ve sayıca kendilerinden az olan bir öğeyi kendine ait kılmak için yekdiğeriyle çekişmesi” şeklinde daha teknik ve güncel bir tanımlamada bulunmak mümkündür.

Bir ifadenin içinde birden fazla fiil olup, onlardan her biri kendine özgü bir ma’mûle ihtiyaç duyabilir. Ancak öyle zamanlar olur ki ifadenin içinde mezkur fiillerin bir kısmına yetip, diğerlerine yetmeyecek sayıda ma’mûl bulunur. Halbuki sayıca onlardan daha fazla olan fiillerin her birinin kendine mahsus bir ma’mûle ihtiyacı vardır. Bu durumda sayıca çok olan âmiller az sayıdaki ma’mûlün üzerine üşüşürler. Sanki ortadaki ma’mûle tek başına sahip olmak için birbirleriyle çekişiyormuş, dövüşüyormuş imajı verirler. Bu nedenle bu tür ifade biçimlerine *tenâzu’ uslûbu* adı verilir.²⁰ Sözgelimi “قام وقعد زيد” ifadesinde hem “قام” hem de “قعد” fiili kendilerinden sonra gelen “زيد” ismini kendisine fail olarak ister. Nahivcilerin ittifaken serdettikleri görüş gereği²¹ bunlardan sadece birinin talebi gerçekleşecek, diğeri ise ancak onun zamirine âmîl olabilecektir. Bu isim, kendisini sahiplenmek için mücadele eden iki âmîlin, yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere, paralel taleplerinin hedefi olmanın yanı sıra, kimi zaman da onlara ait birbiriyle çelişen isteklerin de yöneldiği mahal haline gelebilir. Nitekim “ضربت وضربني زيد” tabiri bu kabilden bir ifade biçimidir. Bu ifadede زيد ismini birinci âmîl meful, ikincisi ise fail olarak istemektedir. Bu isteklerden sadece biri karşılanacağına göre, diğeri bu isme değil, onun zamirine âmîl olabilecektir. Nahiv kitap-

14 Sibeveyh, a.g.e., I, 73.

15 Müberrid, a.g.e., II, 145.

16 Müberrid, a.g.e., IV, 72.

17 İbn Akîl, Bahâuddin Abdullah b. Akîl el-Akîlî, *Şerhu İbni Akîl*, I-II, bty., ss. 545

18 Talû, Mehmet, *Sarf-Nahiv İlmi*, I-III, Enes Kitapevi, Kayseri 1986, III, 157.

19 Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, Dâru’l-Meârif, 4. Baskı, Mısır, ty., II, 187.

20 Abbas Hasan, a.g.e., II, 187.

21 el-Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsa, *Şerhu’l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Sabbân Haşiyesiyle birlikte), I-V Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 143; es-Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu’s-Sabbân alâ Şerhi’l-Eşmûnî*, I-V, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 143

larında Tenâzu' için çizilen genel çerçeveyi bu şekilde yansıttıktan sonra şimdi bu konuyla ilgili teknik detaylara girebiliriz.

IV. Tenâzu'un Gerçekleşme Koşulları

A- En az iki tane âmilin bulunması: Tenâzu'da âmillerin sayısını iki, zahir ma'mûllerin sayısını ise birle sınırlandırma gibi bir zorunluluk yoktur. Hem âmiller hem de ma'mûller çok sayıda olabilirler. Ancak çoğunlukla asgarî şarta ittibaen iki âmille bir ma'mûl bulunması biçiminde algılanır.²² Bu âmiller, aşağıda sıralayacağımız şartlardan en az birine sahip olmak zorundadırlar.

1) Her ikisi de çekimli fiil olabilir: **أَتُونِي أَفْرَعُ عَلَيْهِ قَطْرًا** ayet-i kerimesinde olduğu gibi. Burada hem **أَتُو** hem de **أَفْرَعُ** birer çekimli fiil olarak **قَطْرًا**'ı kendisine mef'ûl olarak talep etmektedir.²³

2) Her ikisi de isim olabilir: Fiil ile aynı fonksiyonu icra edebilmek yeterliliğine sahip iki isim olabilir. Bu tür özelliklere sahip isimleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

a) İsm-i fail: **مَغْنِيًا مَغْنِيًا مَغْنِيًا مِنْ أَجْرَتِهِ** cümlesinde yer alan **مَغْنِيًا** ve **مَغْنِيًا** kelimeleri ism-i faildirler ve **مِنْ** ism-i mevsûlüne âmil olmada birbirleriyle çekişmektedirler.²⁴

b) İsm-i mef'ûl: Küseyyir'e ait aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi

قَضَى كُلَّ ذِي دِينٍ فَوْقِي غَرِيمَهُ وَعِزَّةً مَمْطُولَ مَعْنَى غَرِيمُهَا

Beyitte yer alan **مَمْطُولَ مَعْنَى** kelimeleri ism-i mef'ûl olup, her biri yekdiğeriyle **غَرِيمُهَا** ismini naibu'l-fail edinebilmek mücadelesi yapmaktadır.²⁵

c) Mastar: **عَجِبْتُ مِنْ حَبِّكَ وَتَقْدِيرِكَ زَيْدًا** cümlesinde olduğu gibi. Burada faillerine muzaf kılınmış bulunan **حَبِّ** ve **تَقْدِيرِكَ** mastarlarının ikisi de **زَيْدًا** kelimesini kendine mef'ûl olarak alma çabası içindedirler.²⁶

d) İsm-i tafdîl: **زَيْدٌ أَضْبَطُ النَّاسِ وَأَجْمَعُهُمُ لِلْعِلْمِ**. Bu cümlede de **أَضْبَطُ** ve **أَجْمَعُ** ism-i tafdilleri kendilerine ma'mûl olması için **لِلْعِلْمِ** 'ye taliptirler.²⁷

e) Sıfat-ı müşebbehe: **زَيْدٌ حَنْزُرٌ وَكَرِيمٌ أَبُوهُ** cümlesinde kelime yapısı olarak

22 Abbas Hasan, a.g.e., II, 189.

23 Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, *Munharu'l-Celîl bi-tahkiki Şerhi İbni Akîl* (İbn Akîl Şerhi'yle birlikte basılı), I-II, bty. I, 545; Mehmed Zihni Efendi, *el-Muktedab fî kavâidi'n-nahv*, İst., ty., s. 65.

24 Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, a.g.e., I, 545.

25 Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, a.g.e., I, 546; Mehmed Zihni, a.g.e., s. 65

26 Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, a.g.e., I, 546.

27 Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, a.g.e., I, 546.

sıfat-ı müşebbehe olarak adlandırılan حذر ve كريم kelimeleri birbirlerine karşı أبوه kelimesini kendine fail yapma mücadelesi vermektedirler.²⁸

3) İkisi de birbirinden farklı olabilir.

a) Biri fiil, diğeri isim fiil olabilir. اقرأوا كتابية. haum ayet-i kerimesinde olduğu gibi. Bu ifadede haum isim fiiliyle اقرأوا çekimli fiili arasında كتابية kelimesi üzerinde tenâzu' vardır.²⁹

b) Biri fiil, diğeri mastar olabilir. Bunun için de aşağıdaki beyit örnek verilir:

لقد علمت أولى المغيرة أنني لقيت ولم أنكل عن الضرب مسمعا

Yukarıdaki beyitte yer alan ve bir özel isim olan "Misma" kelimesi üzerinde لقيت fiiliyle الضرب mastarının tenâzuu söz konusudur.³⁰

Yukarıda arasında tenazu olması muhtemel öğeleri sıraladık. Buna göre aşağıdaki öğeler arasında asla tenazu' bulunmaz:

- İki harf arasında³¹
- İki camid fiil arasında³² Taaccüb fiilleri bu genel kuralın dışındadır. İkisi de camid olmalarına karşın tenâzu' uslûbunda âmil olabilirler.³³
- Âmil olmayan iki isim arasında³⁴
- Biri çekimli diğeri camid iki fiil arasında³⁵
- Çekimli fiille camid bir isim arasında³⁶
- Aralarında bağlantı bulunmayan âmiller arasında³⁷

Tenazuun âmillerinden olabilmek için asgarî birine sahip olunması şart koşulan yukarıdaki özellikleri incelediğimizde, buradaki âmil kavramının Arapça dilbilgisindeki klasik kavram çerçevesinin daraltılarak fiil ya da fiil işlevi gören isimlerle sınırlandırıldığını, hasılı Türkçe'mizdeki yüklem kavramıyla eşdeğer bir duruma indirgenildiğini belirtmemiz gerekiyor. Buna binaen makalemizin bundan sonraki etaplarında kimi yerlerde âmil yerine fiil ya da yüklem kavramlarını kullanacağız.

Kimi alimler âmilin Arapça dilbilgisindeki kavram çerçevesini esas alarak, harfler arasında da tenâzu' olabileceği düşüncesini ileri sürmüşlerse de bu, âmilin özellikleriyle ilgili olarak varılan yukarıdaki şartlar dolayımındaki icmaı zedeleyecek hacme ve düzeye ulaşamamıştır.

28 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546.

29 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546.

30 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546.

31 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546; Abbas Hasan, a.g.e., II, 188.

32 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546.

33 Abbas Hasan, a.g.e., II, 188.

34 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546.

35 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546.

36 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546.

37 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546.

B- Ma'mûlün açık bir isim olması: Tenazuun vuku bulduğu bir ifade-
de daha önce de belirttiğimiz gibi en az iki yüklem bir tane de söz konusu
yüklemlerin kendilerine öge olarak almak istedikleri bir kelime vardır. Na-
hivcilerin icmaa varacak ölçüde bir ittifakla benimsedikleri görüşe göre bu
kelime zahir, yani açık, seçik bir isim olmalıdır. Kimi alimlerin zamirler üye-
rinde de tenâzu'un gerçekleşebileceğini ileri sürmeleri hiçbir zaman bu icmai
zedeleyecek bir kesafete ulaşmamıştır.

**C- Âmillerin tamamının kendine öge olması talebiyle ma'mûle
yönelmiş olmaları:** Bir ismin öncesinde çok sayıda etkin ögenin (âmil)
bulunuyor olması tenâzu'un vukuu için yeterli değildir. Onların sadece bunun-
la kalmayıp aynı zamanda, sonra gelen isme kendilerine öge olması talebiyle
yönelmiş olmaları da lüzumludur. Hatta bu taleplerinin olası bir talep değil,
zorunlu bir talep olması şarttır. Söz gelimi "أتاك أتاك اللاحقون" cümlesinde
"اللاحقون" isminin öncesinde iki tane âmil vardır, söz konusu âmiller iki kez
tekrar edilmiş olan "أتاك" fiilleridir. Ancak mezkur fiillerden ikincisinin te'-
kid mahiyetinde olup, söz konusu isme yönelik bir amel talebi bulunmadığı
için nahivciler bu ibarede tenazu görmemişlerdir.³⁸ Yine aynı şekilde

"أن ما أسعى لأدنى معيشة كفاني ولم أطلب قليل من المال ولو"

beytinin ikinci mısraında "لم أطلب" ve "كفى" lafzından önce gelen "قليل" fiilleri bir biriyle çekişme (tenazu) halinde değildir. Çünkü "قليل" lafzına öge
edinmek maksadıyla temayül eden sadece "كفى" fiilidir. Diğer fiilin ise "قليل"
kelimesine yönelik hiçbir ilgisi ve amel talebi mevcut değildir. Onun ihtiyaç
hissettiği öge açıkça zikredilmemiş olan mahzûf "المالك" kelimesidir.³⁹

**D- Mütênâza' fihin (Sahiplenme mücadelesine konu olan isim)
âmillerden sonra gelmesi:** Bu da nahivcilerin ittifaken benimsedikleri
bir görüştür. Çünkü âmillerden herhangi biri, tenazua konu olan isimden son-
ra gelse, artık onun söz konusu isme âmil olma hakkı kalmaz. Zahir isimden
önceki ona âmil olurken, sonrasında gelen ancak onun zamirine âmil olabi-
lir. Ögenin sahibi ta baştan belli olduğu için, tenazu kavramının özünü teşkil
eden, bir ögeyi sahiplenmek için mücadele etme ve çekişmenin de illeti orta-
dan kalkar.⁴⁰ Sözgelimi "ضربني زيد وضربته" cümlesinde zahir isim Zeyd,
ikinci yüklemden önce geldiği için o yüklem Zeyd üzerinde iddia edebileceği
bir âmillik hakkı kalmamıştır. Dolayısıyla âmil olma hakkı sadece Zeyd'den
önce gelmiş olan birinci yükleme aittir. İki yüklem arasında bir mücadele

38 Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, a.g.e., I, 546, 547; Abbas Hasan, a.g.e., II, 190, 191.

39 Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, a.g.e., I, 547.

40 İbn Akil, a.g.e., I, 547.

zemini kalmadığından bu ibarede tenazu mevcut değildir.⁴¹ Halbuki Zeyd ismi iki fiilden de sonra gelmiş olsaydı, her ikisinin de ona yüklem olabilme potansiyeli bulunacaktı. Zaten tenazuun vukuunun illeti de mücadele ve çekişmeye zemin teşkil edecek böylesi bir potansiyelin mevcudiyetidir.

E- Âmiller arasında bir bağlantının bulunması: Mütenazi âmiller arasında mutlaka bir irtibatın olması lüzumludur. Söz konusu irtibat şu şekilde sağlanır:

1- İkincisi birincisine bir atf harfiyle atfedilir. ⁴² قام وقعد زيد gibi.

2- Birincisi ikincisinin âmili olur.⁴³ وأنهم ظنوا كما ظننتم أن لن يبعث الله أحدا gibi.

3- İkinci birincinin cevabı niteliğinde olur.⁴⁴ يستفتونك قل الله يفتيكم في الكلالة ve أتوني أفرغ عليه قطرا gibi.

4- İki âmil de bir ismin haberi olur.⁴⁵ الحاكم مكافئ معاقب المستحق gibi.

V. Tenâzu'da Öncelik:

İki âmil bir ma'mûle talip olduğunda onlardan sadece bir tanesi bu isteğine kavuşabilir. Diğlerinin ise o ma'mûlün kendisine değil, ancak zamirine âmil olabilmesi söz konusudur. Tenâzu'da âmillerden sadece bir tanesinin ma'mûle yönelebileceği ve bu iki âmilden her birinin de bu yönelişi gerçekleştirmesinin caiz olduğu hususunda Kûfe ve Basra ekolleri arasında bir ihtilaf yoktur. İhtilaf iki âmilden hangisinin bu hakka sahip olmada öncelik arz ettiği konusundadır.

Basralılara göre ikinci, Kûfelilere göre ise birinci sıradaki âmil ma'mûle etki etmede öncelik hakkına sahiptir.⁴⁶ Ama bu onların ikinci âmilin amelini caiz görmedikleri anlamına gelmez. Onlar bunu caiz görmekle birlikte birincinin amelinde daha öncelikli olduğunu savunurlar.⁴⁷ Âmilleri birbirine bağlayan atf harfi لا veya بل ise yukarıdaki muhayyerlik ortadan kalkar; لا ise birinci âmilin, بل ise ikinci âmilin etkin kılınması mecburidir.⁴⁸

VI. Âmillerin Sahiplenme Mücadelesi Verdikleri Zahir İsmi İsteme Amaçları

Tenazuu iki veya daha fazla âmilin her ikisinin de kendilerinden sonra gelen bir mamule talepkâr olmaları, her birinin onu kendine özgü bir öğe

41 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 547.

42 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546; Abbas Hasan, a.g.e., II, 190.

43 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546. Abbas Hasan, a.g.e., II, 190.

44 Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, a.g.e., I, 546. Abbas Hasan, a.g.e., II, 190.

45 Abbas Hasan, a.g.e., II, 190.

46 İbn Akil, a.g.e., I, 547, 548; Basralıların görüşleri için bkz. Sibeveyh, a.g.e., I, 74-76.

47 Talû, Mehmet, a.g.e., III, 158.

48 Abbas Hasan, a.g.e., II, 192.

kılmak için yek diğeriyle mücadele etmesi olarak tanımlamıştık. Bu başlık altında bu âmillerin uğruna mücadele verdikleri öğeyi isteyiş amaçlarını inceleyeceğiz.

A- Aynı Amaç Doğrultusunda

İki veya daha fazla yüklem kendilerinden sonra gelen tek bir ismi aynı amaç doğrultusunda isteyebilir. Yani adı geçen isme her ikisinin de fail veya her ikisinin de meful olarak ihtiyacı vardır.

1. Her ikisi de fail olarak isteyebilirler:

Biz burada önce, bu başlık altına giren ve tenazua konu olan isim üzerinde ikinci âmilin daha fazla hak sahibi olduğu görüşünü benimseyen Basra ekolü ile birinci âmilin daha fazla hak sahibi olduğu tezini ileri süren Kûfe ekolünün görüşlerini kapsayan muhtemel uslüpları tablolar halinde verip daha sonra üzerinde yorum yapmaktayız.

Kûfelilerin Görüşü ⁴⁹	Basralıların Görüşü ⁵⁰	
قام وقعد زيد	قام وقعد زيد	1
قام وقعدا زيد وعمرو	قاما وقعد زيد وعمرو	2
قام وقعدوا الناس	قاموا وقعد الناس	3
قامت وقعدت زينب	قامت وقعدت زينب	4
قامت وقعدنا زينب ومريم	قامتا وقعدت زينب ومريم	5
قامت وقعدن النساء	قامن وقعدت النساء	6

Yukarıdaki cümlelerde de görüldüğü gibi, fiillerden yalnızca biri zahir isminin âmili (yüklemi) olurken diğeri adı geçen ismin zamirine âmil (yüklem) olabilmektedir. Sözgelimi birinci cümlede زيد ismini kendine fail edininip, onun merfû' olmasında etkin olan öğe yani âmil, Basralılara göre قعد; Kûfelilere göre ise قام fiilidir. Her iki ekol de زيد zahir isminin yüklemi olarak görmediği diğer fiili, زيد'in kendisine değil, zamiri olan gizli هو'ye âmil kılmıştır. Diğer örneklerde zahir isme âmil kılınmamış olan fiillerin onun yerine ma'mûl edindikleri zamirler gizli olmadıklarından, birinci örnekle izah etmeye çalıştığımız durum daha net olarak görülebiliyor.

İki âmilin de, adı geçen örneklerde görüldüğü üzere, kendilerinden sonra gelen bir ismi fail olarak istedikleri bir ifade, genel görüşün aksine düşünce beyan eden alimler de mevcuttur. Bunlardan Ferrâ böyle bir durumda iki fiilin

49 Muberrid, a.g.e., IV, 77; Harizmî, a.g.e., I, 241; Abbas Hasan, a.g.e., II, 193. Cümle yapılarını bozmadan kelimeler tarafımızdan değiştirilmiştir.

50 Muberrid, a.g.e., IV, 77; ; Harizmî, a.g.e., I, 241; Abbas Hasan, a.g.e., II, 197. Cümle yapılarını bozmadan kelimeler tarafımızdan değiştirilmiştir.

bir isme âmîl kılınmasına cevaz verilebileceği kanaatini beyan ederken, hocası Kisâî ise failin hazfını caiz gördüğü için ikinci âmîlin zamir olan failini düşürmüştür.⁵¹ Onları görüşleri doğrultusunda değiştirerek yukarıdaki örnekleri tekrarlayacak olursak, ikinci, üçüncü, beşinci ve altıncı örnekler sırasıyla şu şekilde olacaktır: "قام وقعد زيدٌ وعمرو", "الناسُ قام وقعد", "قامتُ وقعدتُ النساءُ", "قامتُ وقعدتُ". Birinci ile dördüncü örneklerde değişiklik olmadığı için onları zikretme gereği duymadık. Bu ihtilafların değerlendirilmesini ileriye bırakarak şimdilik bu kadarlık bir değinme ile iktifa ediyoruz.

2- Her ikisi de meful olarak isteyebilir:

Şayet âmillerden birinin veya ikisinin matlubu fail değilse, ortada iki seçenek vardır: Ya ظن ve benzerleri gibi aslen mübteda-haber olan iki öğeyi birden nasbeden bir fiilin ma'mûlüdür, ya da değildir.⁵² İlk zikrettiğimiz ظن ve benzerleri seçeneğinin incelenmesini daha sonraya erteleyerek bu başlık altında sadece aslı mübteda-haber olmayan mefulün durumunu ele alacağız.

Kendilerini takip eden bir zahir isme aynı amaçla talip olan iki âmilden her birinin söz konusu isme meful olarak ihtiyacı varsa, kurulabilecek farazî cümleler şu örneklerin dışına çıkamaz: a) "ضربتُ وأكرمتُ زيدًا" / b) "ضربتُ وأكرمتُ زيدًا"⁵³ Bunlardan birincide -ki Basra ekolünün benimsediği formattır- zahir isme ikinci yüklem âmîl kılınmış, birincisi ise onun mahzuf zamirine yöneltilmiştir. Çünkü ilgili zamir cümlede mutlaka yer alması gereken temel öğelerden birine değil, tamamlayıcı öge niteliğindeki mefulün bihe aittir. Bu tarz aslı olmayan tamamlayıcı nitelikteki öğelere ait zamirler düşürülür. Bu durumu İbn Malik şu beyitle veciz bir biçimde ifade etmiştir:

"ولا تجئ مع أولٍ قد أهملًا بمضمّنٍ لغير رقع أو هلا
بل حذفه الزم إن يكن غير الخبر وأخرته إن يكن هو الخبر"⁵⁴

Ancak Kûfe ekolünün benimsediği şekilde, sonradan gelen zahir isme birinci yüklemle âmîl kılınması halinde, söz konusu isme cinsiyet ve sayıca denk bir zamirin ikinci âmîle bitiştilme zorunluluğu vardır. Çünkü Kûfelile-

51 İbn Akîl, a.g.e., I, 550.

52 İbn Akîl, a.g.e., I, 551.

53 Muberrid, a.g.e., IV, 78; ; Harizmî, a.g.e., I, 239.

54 Ma'mûlün zamiri mefulü zamir değilse, zamirin mercii olan zahir isme amil olamamış (mühmel) birinci amile bitişirme; haberden dönüşme meful değilse hazfet, haberden dönüşme meful ise sona ertele.

rin tercih ettiği “**ضربتُ زيدًا وأكرمتهُ**” cümlesi, “**ضربتُ زيدًا وأكرمتهُ**” takdirdedir.⁵⁵

3- Her ikisi de mecrûr olarak isteyebilir:

Bu durum ancak bir harf-i cer aracılığıyla geçişlilik kazanabilen, fiillerde görülür ve karışıklığa meydan verip vermemesi bağlamında iki kategoride değerlendirilir.

a) Her iki âmîl de ortak matlupları olan zahir isme aynı harf-i cer aracılığıyla ulaşıyorsa bu durumda iltibas, yani anlamda bir karışıklık vaki olmaya çağından dolayı, her iki ekol de tenâzua konu olan ismin mef'ûl olması durumunda aldığı tutumla eşdeğer bir tutumu benimser. Yani eğer zahir isme ikinci fiil âmîl kılınırsa, birinci fiilin âmîl olması gereken zamir hazfedilir. Şayet Kûfeliler gibi birinci fiil zahir ismin âmîli olursa bu takdirde, ikinci fiile ilgili harf-i cerre bitişik halde ilgili isme cinsiyet ve sayıca uygun bir zahirin bitiştirilmesi zaruret halini alır.

Aşağıdaki tablo bu düşüncelerimizin daha teknik bir ifadesinden ibarettir.

Kûfelilerin Görüşü ⁵⁶	Basrahlıların Görüşü ⁵⁷	
مررنا ومررتم بزید به	مررنا ومررتم بزید	1
استعنتم واستعنتم بالله به	استعنتم واستعنتم بالله	2

b) Her iki âmîl de ortak matlupları olan zahir isme farklı harf-i cerler aracılığıyla ulaşıyorsa bu durumda hafz manada karışıklığa yol açacağından hem zahir ismin hem de zahirinin zikredilmesi zorunludur. Bu ifademizi de iki nahiv ekolünün görüşleri çerçevesinde şu şekilde tabloya yansıtabiliriz:

Kûfelilerin Görüşü	Basrahlıların Görüşü ⁵⁸	
رغبتم ورغبنا عن العلم فيه	رغبتم ورغبنا في العلم عنه	1
استعنتم واستعننا على زيد به	استعنتم واستعننا بزید عليه	2

B- Farklı Amaçlar Doğrultusunda

1. Birincisi Fail İkincisi Mef'ul Olarak:

Öge edinmeyi hedefledikleri ismin öncesinde gelen iki yüklemden birincisi o ögeyi kendine özne (fail), diğeri ise nesne (mef'ul) yapmak isteyebilir. Bu durumda mezkur vasfı haiz cümlenin iki köklü nahiv okuluна göre söz dizimi şu şekilde gerçekleşir:

55 Abbas Hasan, a.g.e., II, 194.

56 Muberrid, a.g.e., IV, 75; Abbas Hasan, a.g.e., II, 194.

57 Muberrid, a.g.e., IV, 75; Abbas Hasan, a.g.e., II, 199.

58 Abbas Hasan, a.g.e., II, 199.

Kûfelilerin Görüşü⁵⁹

ضربني وضربته زيداً

Basralıların Görüşü⁶⁰

ضربني وضربتُ زيداً

1

Yukarıdaki örneklerden birinci sütunda verilen cümle, Basra nahiv okulunun benimsediği format olup, "Zeyd" kelimesini kendisine fail yapmak, dolayısıyla da mef'ûl kılmak isteyen birinci fiille, aynı kelimeyi mansûb kılarak mef'ûl edinmek isteyen ikinci fiil arasındaki mücadele ve çekişmede önceliği, yani ilgili ismin bizzat kendisi üzerinde tasarruf hakkını ikinci yükleme tanımaktadır. Bu durumda ikinci fiil, زيد'in kendisine, birincisi ise ona değil zamiri durumundaki gizli هو'ye âmîl olabiliyor. Çünkü onların düşüncesine göre ilgili cümle şu takdirî dizilişte varsayılır: "وضربتُ زيداً ضربني هو". İlk fiilden sonraki zamir sözün bağlamından anlaşıldığı için düşürülmüştür.

Kûfe okulunun görüşü doğrultusunda, birinci yüklem açık isme, ikincisi-ninse o işmin zamirine âmîl kılındığı örnekleri muhtevî ikinci sütunda, zahir isme âmîl olma hususunda işlevsiz bırakılmış olan ikinci fiil, onun yerine cinsiyet ve sayıca ona eşdeğer bir zamiri -ki burada (هُ) zamiridir- kendisine öge yapmıştır. Çünkü onların düşüncesine göre ilgili cümle şu takdirî dizilişte varsayılır: "ضربني زيدٌ وضربته".

2. Birincisi Mef'ul İkincisi Fail Olarak:

Sonralarında gelen bir ismi kendi ögesi yapmak için mücadele veren (müntenâzi) iki öğeden birincisi o ismi mef'ul, ikincisi ise fail olarak isteyebilir. Bu durumda ilgili cümlelerin Basra ve Kûfe Nahiv Okullarına göre okunuşları şu şekildedir:

Kûfelilerin Görüşü⁶¹

ضربتُ وضربني زيداً

Basralıların Görüşü⁶²

ضربتُ وضربني زيداً

1

Birinci örnek cümlede her iki fiil de Öİİ ismine taliptir. Bunlardan birincisi onu kendine mef'ul olarak istemekte, dolayısıyla da onu nasbetmeye çalışmaktadır. İkincisi ise ref'ederek onu kendine fail yapma çabasıdır. Bu uyuşmazlık ve çekişmede ikinci fiili haklı gören Basralılar, onu zahir isme, birinci fiili ise ona cinsiyet ve sayı bakımından mutabık olan (هُ) zamirine âmîl kılmışlardır. Adı geçen zamir cümlede mef'ul konumundadır. Mef'ul cümlede ana öge değil de, tamamlayıcı nitelikte ziyade bir öge olduğu için ve anlam bakımından herhangi bir karışıklık ihtimali bulunmadığından ilgili zamir hazfedilmiştir.

59 Abbas Hasan, a.g.e., II, 194.

60 Sibeveyh, a.g.e., I, 79.

61 Sibeveyh, a.g.e., I, 74, 76; Muberrid, a.g.e., IV, 75; ; Harizmi, a.g.e., I, 241.

62 Sibeveyh, a.g.e., I, 74, 76; Muberrid, a.g.e., IV, 75; Abbas Hasan, a.g.e., II, 199.

Adı geçen âmiller arasındaki uyumsuzlukta birinci âmilin haklılığı yönünde görüş bildiren Küfe Okulunun ictihadına örnek teşkil eden ikinci cümlede ise birinci yüklem zahir öge üzerinde direkt etkin kılınmış, onu nasbederek kendine meful yapmıştır. İkincisi ise söz konusu ismin yerine, onun zamiri هو'ye âmil olarak onu kendinin faili kılmıştır. İkinci yüklem faili olan bu zamir, cümlede fail konumunda bulunan "هو" zamininin gizlenmesi esas olduğu için açıkça zikredilmemiştir.

3- Biri Fail, Diğeri Mecnûr Olarak:

Sonralarında gelen bir ismi kendi ögesi yapmak için mücadele veren (mü-tenâzi) iki öğeden birisi o ismi mecnûr, diğeri ise fail olarak isteyebilir. Şimdi bunu tabloda gösterip üzerine yorumumuzu ekleyelim.

Küfelilerin Görüşü	Basrahlının Görüşü ⁶³	
ملت ومال عني إلى زيد	ملت ومال عني زيد إليه	1
استعنت واستعان عليّ بزيد	استعنت واستعان عليّ زيد به	2
رغبت ورغب عني في زيد	رغبت ورغب عني زيد فيه	3
مررت ومرّ بي بزيد	مررت ومرّ بي زيد	4

Hemen belirtelim ki Küfelilerin görüşleri sütunundaki cümleler, onların genel tutumları çerçevesinde bizim kurguladığımız cümlelerdir. Çünkü bu hususta onların düşüncelerinin uzantısı örneklere rastlayamadık. İhmal edilmiş oldukları kanaati bizde hasıl olduğundan böyle bir yola başvurduk. Yukarıdaki tabloda ilk üç örnek ma'mullerine ait zamirlerin hazfinin caiz olmadığı fiillerle ilgilidir. Anılan fiillerin zamirlerinin hazfinin caiz olmayış nedeni, bu fiillerin muhtelif harf-i cerrelerle farklı anlamlara gelmeleridir. Herhangi bir hazf vukuunda hazfedilen ögenin hangi harf-i cerre ait olduğu konusunda şüphe uyanır. Manada karışıklık meydana gelmesi ihtimali (iltibas) hazfin önündeki en mühim ve bağlayıcı engeldir. Ancak dördüncü örnekte böyle bir iltibas ihtimali bulunmadığından birinci sütunda muzmer öge hazfedilmiştir.⁶⁴

VII. SABİT ÖGELİ FİİLLERDE TENÂZU'

A- Kalb Fiillerinde:

İki veya daha fazla meful alabilen fiillerden bir kısmı, bilindiği üzere, isim cümlesinin özne ve yüklemi konumundaki mübteda ve haberin her ikisini de nasb ederek kendilerine meful yaparlar. Mübteda ve haberden evrilme bu iki meful, diğer fiillere ait mefuler gibi cümlelerin tamamlayıcı değil, temel öğeleri konumundadırlar ve asla hazfedilemezler. İkinci fiil âmil kılınırsa vücûben cümle sonuna bırakılırlar. Birinci fiil âmil kılınırsa diğeri onun

63 Abbas Hasan, a.g.e., II, 195.

64 İlk üç örnek için bkz. Mehmed Zihni, a.g.e., s. 66; Dördüncü için bkz. İbn Akil, a.g.e., s. 554.

muttasıl veya munfasıl zamirine âmil kılınması caizdir.⁶⁵ Bu durumda iki kalp fiili tenâzu halinde bulunursa cümle kurguları aşağıdaki gibi olur:⁶⁶

Kûfelilerin Görüşü	Basralıların Görüşü	
ظنني وظننته إياه زيدًا قائمًا	ظنني وظننتُ زيدا قائمًا إياه	1
ظننتُ وظننتيه زيدا قائمًا	ظننتُ وظنني زيدًا قائمًا إياه	2

Zahir isme âmil kılınmayan mühmel kalb fiili şayet diğer mef'ûlüyle cinsiyet ve sayıca uyum sorunu yaşamayacaksa onun zamirine âmil olabilir. Aksi takdirde onun da açıkça belirtilmesi zorunludur. Tabiatıyla onun açıkça zikri, meseleyi tenâzu' sınırlarının dışına çıkarır. "ويظناني أخا زيدا وعمرا أخوين" cümlesinde olduğu gibi. Sözgelimi burada önceki konularda tatbik ettiğimiz kuralı uygulamaya teşebbüs etsek, أخا kelimesinin yerine tekil ve efil bir zamir getirmemiz gerekecek. Bu zamirin açıklayıcısı durumundaki أخوين ismi ise tekil değil ikildir. Tekil bir zamire ikil bir müfessir getirilemeyeceğinden ötürü, ihmal edilen fiili zahir ismin zamirine âmil kılma şansımız kalmamış bulunuyor. Bu durumda yapacağımız tek şey onu açıkça zikretmektir. Her âmil için açık bir ögenin bulunduğu bir vasatta ise tenâzu'a mahal yoktur.⁶⁷

Yukarıda bahsettiğimiz konuyla ilgili Kûfe ekolünün farklı bir yaklaşımı mevcuttur. Onlara göre ظن ve benzerlerinin mef'ûllerinde hem hazif hem de izmâr (yerine zamir getirme) tasarrufu yapılabilir.⁶⁸ Şu halde her iki ekolün görüşünü yansıtan bir tablo marifetiyle meseleyi daha da netleştirmek mümkündür.

Kûfelilerin Görüşü	Basralıların Görüşü	
اظن ويظناني إياه زيدا وعمرا أخوين	اظن ويظناني أخا زيدا وعمرا أخوين	1
اظن ويظناني زيدا وعمرا أخوين	(hazif)	2

B- كان Ve Benzerlerinde:

Bilindiği gibi كان ve benzeri nakıs fiiller isim cümlesini başına gelir mübteda ve haberden ilkini ref'ederek ismi, ikincisini nasbederek haberi yapar. Bu iki öge cümlelerin aslı öğeleri olup, asla hazfedilemezler. Bu tip fiillerin tenâzuunda da ظن 'de olduğu gibi zamir getirilmesi zorunludur. كان الصديقُ أخا إياه gibi.⁶⁹

65 İbn Akil, a.g.e., I, 554, 555.

66 Muberrid, a.g.e., IV, 78; Abbas Hasan, a.g.e., II, 195-199.

67 İbn Akil, a.g.e., I, 555, 556.

68 İbn Akil, a.g.e., I, 556.

69 Abbas Hasan, a.g.e., II, 198.

VIII. Değerlendirme ve Sonuç Yerine

Tenâzu' karışık ve çetrefilli olma yönünden nahiv konularının en başta gele- ni sayılır. Sağlam bir rivayet zinciriyle bize kadar gelen fasih kullanımlarda yeri yoktur. Ayrıca görüşler arasında uzlaştırılması mümkün olmayan ayrılıklar mevcuttur. Bunlardan bir kaçını sayacak olursak; failin hazfını caiz görenler – görmeyenler, birden fazla fiilin bir faile ortak olmasını kabul edenler – etmeyenler, mansûb ma'mûllere ait zamirleri zikretmenin gereksiz olduğunu ifade edenler – karşı görüş belirtenler, gibi çok sayıda ihtilafı listeleyebiliriz.

Yukarıda belirtilen bütün bu sakıncaları bertaraf etmek ve gerek dilin düz- gün kullanımı, gerek belîğ söze çokça yaklaşması, gerekse diğer nahiv hüküm- leriyle uyum arz etmesi açısından flu olmayan net ve basit kükümlere ulaşmak için tenâzu' ile ilgili kuralların aşağıdakilerle sınırlı tutulması görüşündeyiz.

1- Tenâzu' en az iki fiil; veya onunla aynı işlevi gören birden fazla fiilimsi (ism-i fail, ism-i mef'ûl vb.); ya da bir fiille bir isim fiil arasında cereyan eden, lafız olarak kendilerinden sonra gelmiş zahir bir ismi yekdiğerinden önce kendine öge yapma mücadelesidir.

2- Tenâzu halindeki fillerin, sanal olarak uğrunda niza yaptıkları ma'm- ûlü isteme amaçları ortaksa yani her ikisi de onu fail ya da mef'ûl olarak talep ediyorsa, bu takdirde ma'mûl ismin bizzat kendisine âmil kılınmayan fiilin onun zamirine âmil kılınmasına da gerek olmadığını düşünüyorum. Ortak talep ma'mûlün mef'ûl olması yönünde iken bu kuralı işleyen Basra Okulu; ilgili talep onun fail olması istikametinde olunca farklı bir tutum takınmakta- dır. Kûfeliler ise zamirin hazfine asla yanaşmamaktadırlar. Biz meselenin bu ikinci kısmında iki âmilin bir faile yönelebileceği kanaatinde olan ve bu görüşünde şâz kalan Ferrâ ile aynı yönde bir kanaate sahibiz. Bunun sebebi aykırı olma hevesimiz değil, Kur'ân ve şiir gibi sağlam fasih rivayetlerde diğer görüş sahiplerinin düşüncelerini destekleyecek örneklerin bulunmayışdır.

3- Âmillerde öncelik ikincide olmalıdır. Çünkü akfî ve nakfî delilleri daha güçlüdür. Meselenin bu yönüyle ilgili delillerin incelemesini ayrı bir çalışma- nın konusu yapmayı düşündüğümüz için burada bu kadarlık bir kanaat beya- nıyla yetiniyoruz.

4- İlk dönem kaynaklarında âmillerin talep yönü sadece her ikisi de faillik mef'ullük iken, yani var olanın resmedilmesi iken, kazuistik (meseleci) yon- temin fıkıhta olduğu gibi nahve de yansımasıyla sonraki dönemlerde zihni fantezi ürünü ifadeler diğer meselelerde olduğu gibi bu meselenin de içine girmiştir. Bu durum biri olumlu diğeri olumsuz iki sonuca müncer olmuştur: bunlardan olumlu olanı söz dizim alanında son derece titiz, deyim yerindeyse kılı kırk yaran tet- kikler, var olan bir tarafa hayal edilebilecek her türlü üslûbun teşrihi; olumsuz tarafı ise fasih dilde asla yeri bulunmayan, tamamen entelektüel fantezi ürünü ifadelerin sanki dilin esas mevzuuymuş gibi inceden inceye tartışılması, hakkın- da derin ihtilafların yaşanmasıdır. Her halükârda bu keyfiyetin entelektüaliz- min kaçınılmaz bir yan etkisi olarak görülmesi ve kendi iç dinamiği içerisinde bir anlama sahip olduğunun düşünülmesi gereğine inanıyorum.